

СВЕПРАВОСЛАВНО ДРУШТВО  
„ПРЕПОДОБНИ ЈУСТИН ВЕЛИЈСКИ И БРАЊСКИ“  
ЕПАРХИЈА БРАЊСКА

# СЕДМ БЕКОБА ОД УПОКОЈЕЊА СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА

- ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК -





СЕДАМ ВЕКОВА ОД УПОКОЈЕЊА  
СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА  
- тематски зборник -



*Издавач*  
Свеправославно друштво  
„Преподобни Јустин Ђелијски и Врањски“

*За издавача*  
Његово Преосвештенство Епископ врањски Господин Пахомије

*Уредници*  
Влада Станковић  
Драгољуб Марјановић

*Уређивачки одбор*  
Јелена Ердељан  
Драгиша Бојовић  
арх. Методије Марковић

*Суиздавачи:*  
Катедра и Семинар за Византологију Универзитет у Београду  
- Филозофски факултет  
Центар за византијско-словенске студије Универзитет у Нишу

**СЕДАМ ВЕКОВА ОД УПОКОЈЕЊА  
СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА**  
- тематски зборник -

Врање, 2022.



## САДРЖАЈ

Влада Станковић СЕДАМ ВЕКОВА ОД УПОКОЈЕЊА КРАЉА МИЛУТИНА – СВЕТОГ КРАЉА ...	7
Жељко Јовић СВЕТИ КРАЉ МИЛУТИН – СВЕЛОСТ КОЈА СПАЈА .....	11
Радивој Радић КРАЉ МИЛУТИН У ВИЗАНТОЛОГИЈИ .....	29
Christian Raffensperger MONASTIC LEGITIMATION OF RULERSHIP IN EAST AND WEST.....	46
Атанасије Атанасиадис ТЕОДОР МЕТОХИТ КАО ПОСРЕДНИК У СКЛАПАЊУ БРАКА КРАЉА МИЛУТИНА И ПРИНЦЕЗЕ СИМОНИДЕ .....	69
Татјана Суботин-Голубовић ЕВЕРГЕТИДСКИ ТИПИК И ХИМНОГРАФСКИ ЗБОРНИЦИ МИЛУТИНОВОГ ДОБА .....	85
Борис Стојковски КО ЈЕ РАТОВАО ПРОТИВ КРАЉА МИЛУТИНА? Прилози угарској просопографији.....	95
Војислав Живковић УГАРСКА ПРИНЦЕЗА ЈЕЛИСАВЕТА АРПАД .....	110
Аранђел Смиљанић ЖУПАНИ У СЛУЖБИ КРАЉА МИЛУТИНА .....	124
Борис Бабић КРАЉ МИЛУТИН У ИЗВОРИМА ИЗ ЛАТИНСКОГ СВИЈЕТА ЗАПАДНЕ ЕВРОПЕ.....	141
Иван Стевовић ГРАЧАНИЦА – ЗАПАЖАЊА О АРХИТЕКТОНСКИМ ПОЈЕДИНОСТИМА ЦРКВЕ.....	159
Јаков Ђорђевић ВРЕМЕНСКИ КОВИТЛАЦ: НОВА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ПРОГРАМА ГРАЧАНИЧКОГ КАТОЛИКОНА .....	166
Анђела Гавриловић ИКОНОГРАФСКО РЕШЕЊЕ И СИМБОЛИЧКА КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА ФРЕСКЕ ИСЦЕЉЕЊА РАСЛАБЉЕНОГ У БАЊИ ВИТЕЗДИ У КАТОЛИКОНУ МАНАСТИРА СВЕТОГ ПРОХОРА ПЧИЊСКОГ (1488/1489) .....	177

Драгиша Бојовић КРАЉ МИЛУТИН КАО ПАСТИР ДОБРИ .....	197
Ивица Живковић ПСАЛТИР У ЖИТИЈИМА КРАЉЕВА ДРАГУТИНА И МИЛУТИНА – Нека уводна питања .....	204
Снежана Ј. Милојевић БЛАГОСЛОВЕНА СМРТ СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА .....	214
Зоран Ђуровић АГИОГРАФСКА МЕТОДОЛОГИЈА ДАНИЛА II У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА .....	227
Драгољуб Марјановић СВЕТОГОРСКА САМАРИЈА У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА ОД АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II. Прилог проучавању свештене топографије и топонимије Свете Горе у његовом делу....	236
Јелена Јонић РЕЦЕПЦИЈА <b>ЈЕВАНЂЕЉА ПО ЈОВАНУ У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА</b> <b>ДАНИЛА ДРУГОГ У СВЕТЛУ КУЛТУРНИХ И ИСТОРИЈСКИХ ПРИЛИКА</b> <b>МИЛУТИНОВОГ ДОБА</b> .....	248
Милан Миловановић СРЕДЊОВЕКОВНО ЖДРЕЛО И ЊЕГОВ ИСТОРИЈСКИ ЗНАЧАЈ ДО МИЛУТИНОВЕ ВЛАДАВИНЕ (1282–1321).....	263
ПРИЛОЗИ .....	295

Одржавање научног скупа  
СЕДАМ ВЕКОВА ОД УПОКОЈЕЊА  
СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА  
23, 24. и 25. септембра 2021. године, као и објављивање  
Зборника, финансијски је помогло Министарство правде  
Републике Србије – Управа за сарадњу са црквама  
и верским заједницама.



Анђела Гавриловић\*

Универзитет у Београду – Филозофски факултет

**ИКОНОГРАФСКО РЕШЕЊЕ И СИМБОЛИЧКА  
КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА ФРЕСКЕ ИСЦЕЉЕЊА РАСЛАБЉЕНОГ  
У БАЊИ ВИТЕЗДИ У КАТОЛИКОНУ МАНАСТИРА СВЕТОГ  
ПРОХОРА ПЧИЊСКОГ (1488/1489)**

**Апстракт:** *Тема овог рада је фреска „Исцељења раслабљеног у бањи Витезди“ (сл. 2, 3) у католикону манастира Светог Прохора Пчињског (сл. 1). Насликана у време обнове манастира под краљем Милутином око 1315. године, она је, као и живопис храма у целини, пресликана крајем XV века (1488/1489). Фреска се данас налази у оквиру олтару, а у време обнове под краљем Милутином око 1315. године представљала је прву сцену јужног зида наоса до олтарске преграде (сл. 2, 3). У раду је примећено да се фреска налази над улазом у просторију са гробом Светог Прохора Пчињског и да у складу са својим местом у сликаном програму храма носи снажну васкрсну односно фунерарну и есхатолошку симболику.*

**Кључне речи:** *„Исцељење раслабљеног“, Витезда, фреска, манастир Прохора Пчињског, значење, васкрсење.*

**Увод**

Католикон манастира Светог Прохора Пчињског, као и читав манастирски комплекс, једна је од најдревнијих споменичких целина православног култа на простору Србије и шире у оквиру Балканског полуострва (сл. 1).<sup>1</sup> Вишекратно обнављана и живописана, главна црква светопрохоровског манастира сведочи о дугој традицији овог светог места и његовом значају.<sup>2</sup> У питању је место на коме се подвизавао преподобни Прохор Пчињски, знаменити и уважени монах и светитељ из једанаестог века, савременик византијског василевса Романа IV Диогена (1068–1071), ктитора првобитног храма.<sup>3</sup> Како гроб преподобног Прохора Пчињског представља централни топос овог сакралног простора, тако и његово штовање представља фокусну тачку манастирског култа.<sup>4</sup>

\* andjela1321@gmail.com

<sup>1</sup> О манастиру Светог Прохора Пчињског уопште, в. Макуљевић 2015 (са ранијом литературом).

<sup>2</sup> О манастирској архитектури и сликарским слојевима в. Суботић & Тодоровић 1995 (са ранијом литературом); Ракоција 1997, 1–36; Цветковић 2006; Проловић 2015а; Проловић 2015б; Макуљевић 2015; Женарју 2015; Даутовић 2015; Ћировић 2015.

<sup>3</sup> О византијском василевсу Роману Диогену, в. Скабаланович 2004 [1884], 98–109; Polemis 1965, 65 и даље, 76; Brand & Cutler 1991, 1807; Шаранац Стаменковић 2013, 65–66, 67, 69; уједно о његовом сусрету са Преподобним оцем Прохором и ктиторској делатности у манастиру Светог оца Прохора Пчињског, в. Ракоција 1997, 10–11; Smolčić Makuljević 2009, 194–195; Смолчић Макуљевић 2015, 25–33; Смолчић Макуљевић 2020, 10–27; Радић 2021; Станковић 2021, 13–14.

<sup>4</sup> О култу Светог Прохора Пчињског, в. Роровић 2008, 215–226.

Тема овог рада јесте фреска *Исцељења раслабљеног у бањи Витезди* у цркви Светог Прохора Пчињског. Њој у ранијој литератури није посвећена посебна студија,<sup>5</sup> а она и иначе није анализирана са индивидуалног аспекта, већ је циклус Христових исцељења коме она припада разматран из перспективе целине сликаног програма храма, посебно олтару и сцена Христових јављања након Васкрсења.<sup>6</sup> Оно што је важно истаћи везано за ранија истраживања јесте следеће: сликани циклуси у цркви разматрани су у међусобном идејном контексту и претпостављено је да су житије Светог Прохора Пчињског и његова јавна делатност могли утицати на избор сцена Христове јавне делатности;<sup>7</sup> међутим, сликани програм првобитне Милутинове цркве односно програм пресликаног живописа у XV веку, изузев допојасног накнадног портрета Светог Прохора Пчињског (1488/1489) тј. сликарства у лучној ниши „аркосолијума“, није у ранијој литератури сагледаван из перспективе његове идејне везе са гробом тј. местом светих моштију Преподобног оца Прохора Пчињског. Овом приликом ће композиција Христовог чудесног исцељења бити анализирана у том смислу. Ова фреска ће бити посматрана у својству саставног елемента култа Светог оца Прохора Пчињског, прецизније у контексту њеног места над самим гробом и кивотом Преподобног Прохора Пчињског и у сагласју са тиме и њене наглашене фунерарне симболике. Следствено, најпре ће бити речи о положају фреске у сликаном програму цркве, затим о њеној иконографији и најзад о симболици. На тај начин ово истраживање још једном говори о карактеру и слојевитости не само српских средњовековних и византијских фунерарних, већ и шире посматрано других слика и указује и на разлоге појаве датих тема у конкретном контексту.<sup>8</sup>

### **Положај фреске Исцељења раслабљеног у сликаном програму цркве Светог Прохора Пчињског**

Према првобитној замисли сликаног програма цркве Светог оца Прохора Пчињског из времена обнове манастира и католикона под српским краљем Милутином почетком XIV века (око 1315), композиција *Исцељења раслабљеног* насликана је на јужном зиду наоса, у другој зони живописа, као прва сцена до зиданог иконостаса, који ју је одвајао од олтарског простора (сл. 2, 3).<sup>9</sup> Ситуација је остала непромењена и када је Марин, син попа Радоње из Крато-

<sup>5</sup> За помен сцене Исцељења раслабљеног у бањи Витезди у ранијој литератури в. Суботић 1989, 10, сл. стр. 11; Ракоција 1997, 42–43, сл. стр. 41.

<sup>6</sup> Проловић 2015b, 245–246, 253.

<sup>7</sup> Проловић 2015b, 243 и даље.

<sup>8</sup> Поповић 1991, 329.

<sup>9</sup> О зиданом иконостасу подигнутом у време обнове под краљем Милутином, в. Ђировић 2015, 388–394.

ва обновио пострадали живопис цркве крајем XV века (1488/1489) о чему обавештава натпис изнад улаза у спољну припрату.<sup>10</sup> О првобитном иконостасу који је одвајао фреску *Чуда у бањи Витезди* и олтар и његовом положају данас сведоче оштећена на фрескама *Исцељења раслабљеног* на јужном и *Исцељења лепорзног* на северном зиду светилишта (сл. 2, 3). Услед промена које су временом уследиле током различитих обнова унутрашњости католикона она је измештена у другу просторну јединицу цркве и у другачији амбијент. Другим речима, она се данас налази на јужном зиду олтарског простора иза монументалног дрвеног иконостаса подигнутог у XX веку (1934–1936),<sup>11</sup> а од времена краља Милутина до тог тренутка се налазила у наосу.<sup>12</sup> Занимљиво је да овом сценом отпочиње циклус Христових чудесних исцељења у католикону Светог Прохора Пчињског, иако ово чудо хронолошки тј. наративно посматрано није прво чудо које је Христос извео. Постављање сцене *Исцељења раслабљеног у бањи Витезди* на прво место у оквиру циклуса Чуда свакако би могло бити оправдано наглашеном фунерарном симболичком сцене и директном идејном корелацијом те фреске са гробом односно часним моштима Преподобног оца Прохора Пчињског. На сличан начин, циклус Христових јављања након Васкрсења у цркви Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији (1335–1337) отпочиње на северном зиду наоса над гробом српског архиепископа Данила II (1324–1337), идејно везан за гробно место ктитора цркве, а уједно се уклапајући у програм цркве у целини.<sup>13</sup> Услед оштећења живописа, циклус Христових чуда у Светом Прохору Пчињском се данас састоји из свега четири сцене, од којих је свака само делимично очувана. После *Чуда са раслабљеним*, следи сцена *Исцељење слепорођеног у бањи Силоамској*, након чега се јављају бројна оштећења у живопису. Затим следи сцена *Христос исцељује Петрову ташту* на северном зиду данашњег олтарског простора, док је иза ње насликана композиција *Христос исцељује једног лепорзног*.

Оно што је за ово истраживање од значаја јесте чињеница да је фреска *Исцељења раслабљеног у бањи Витезди* насликана над улазом у просторију са моштима Светог оца Прохора Пчињског, као и над његовим допојасним портретом приказаним у ниши на јужном зиду, који уз фреску чудесног исцељења такође представља саставни елемент култа Преподобног оца и уједно идејно кореспондира са њом и местом гроба Преподобног, о чему ће бити речи мало касније.<sup>14</sup> Такође, у вези са наведеним, важно је указати да у првобитно време настанка фреске за време краља Милутина почетком

<sup>10</sup> О овој обнови в. Суботић 1989; Проловић 2015b, 280 и даље.

<sup>11</sup> О иконостасу подигнутом у XX веку, в. Ђировић 2015, 415–430.

<sup>12</sup> О зиданом иконостасу подигнутом у време обнове под краљем Милутином, в. Ђировић 2015, 388–394.

<sup>13</sup> Поповић 1991, 334; Гавриловић 2018, 163–168, 230–231 (црт. V/107–113), 236 (црт. 5), 247 (црт. 14), 248 (црт.15), сл. 80–83.

<sup>14</sup> О програму у ниши „аркосолијума“, в. Проловић 2015b, 272–273.

XIV века отвор у плиткој ниши са портретом Светог Прохора није постојао, нити су се мошти налазиле зазидане у кивоту.<sup>15</sup> Он је, заправо, на том месту пробијен тек касније у време обнове храма и живописа крајем XV века (1488/1489).<sup>16</sup> Уместо допојасног портрета и отвора – претпоставља се – некада је у ниши био приказан портрет Светог оца Прохора у пуној фигури, а мошти Преподобног су пре тог времена, према казивању житија Светог оца Прохора, биле положене уз олтар, на десној страни, претпоставља се, у плиткој ниши јужног зида Милутинове цркве.<sup>17</sup> Из овог разлога је ниша јужног зида понела у литератури назив ниша „аркосолијума“.<sup>18</sup> Верујемо да је она наменски изграђена да прими мошти Светог оца Прохора.<sup>19</sup> Без обзира на поменуте измене до којих је временом долазило, фреска *Исцељења раслабљеног* је својим местом у храму и близином у односу на Свете мошти Преподобног оца Прохора Пчињског константно стајала у снажној и просторно-идејној корелацији са њима.

### **Иконографија фреске *Исцељења раслабљеног* у цркви Светог Прохора Пчињског**

У погледу иконографије, фреска *Исцељења раслабљеног* у католикону светопрохоровске цркве, чудо које се одиграло у бањи Витезди (Јн. 5.2–15), приказано је сведено, у виду једне и то оне завршне епизоде према казивању јеванђелисте Јована: „И одмах оздрави човек, и узео одар свој и хођаше“ (Јн. 5.9; сл. 3).<sup>20</sup> Са десне стране стоји Христос у полупрофилу окренут према раслабљеном, док су иза њега тројица апостола који га прате. Он десном руком благосиља пређашњег болесника тј. већ исцељеног, а у другој руци држи увијени бели свитак. Исцељеник је следствено јеванђељу изражен као млађи човек.<sup>21</sup> На фресци у пчињској цркви он стоји слева у пуној фигури и обема рукама држи вертикално уздигнут одар. Христос и апостоли стоје на зеленој подлози, док је исцељеник, што је необично, приказан на уздигнутијем месту као виши од Христа, и како стоји на мермерној подлози. Иза протагониста сцене је карактеристично приказана бања Витезда односно њен трем – Соломонов притвор. Бања има више од пет тримова са колико се обично приказује и како је описана у јеванђеоском наративу.<sup>22</sup> У левом делу

<sup>15</sup> О кивоту (анексу са моштима), в. Хаџи-Јовановић 1900, 79; посебно о времену његове градње, в. Проловић 2015а, 182–185.

<sup>16</sup> Проловић 2015а, 182–183.

<sup>17</sup> Хаџи Васиљевић 1900, 69; Проловић 2015а, 182–185 (182–183); Проловић 2015б, 272–273.

<sup>18</sup> Проловић 2015а, 183; Смолчић Макуљевић 2020, 100.

<sup>19</sup> Проловић 2015а, 183.

<sup>20</sup> О композицији *Исцељења раслабљеног* иначе, в. Καζαρία-Τσέρνου 1992; Vaert 2005; Perrard 2016; Jefferson 2014; такође и Rossi 2017 (ова референца нам није била доступна, али ће књига која произилази из овог доктората ускоро бити публикована).

<sup>21</sup> Уп. Јн. 5.5.

<sup>22</sup> Уп. Јн. 5.2.

композиције иза ослабљеног је изобразен попрсни анђео који се спушта да заталаса воду. Фигура ослабљеног човека је делимично оштећена, а на том месту се виде и старији слојеви фресака. Фреска је обележена и очуваним натписом над представом трема у левом горњем делу сцене, који гласи: „Господ исцељује онога који лежи на одру“ (Г(оспод)ъ н(с)цѣлѣетъ лежѣщаго на одр...), што је сразмерно дугачак натпис којим је она означена (сл. 3).<sup>23</sup> Изнад Христа и апостола у горњем десном делу фреске је полукружно завршен издужен прозор отворен према одељењу са кивотом.

Са аспекта симболике сцене је важно нагласити да је свети догађај, који се одиграо у бањи Витезди у Јерусалиму, приказан на фресци у цркви Светог Прохора Пчињског као коначни резултат приче у својој финалној форми. Овај догађај је на поменут начин често приказиван од најранијих времена хришћанске уметности – у завршном тренутку чуда са Христом и исцељеником уз евентуално присуство свих или малог броја апостола. У ранохришћанској уметности је често и читава сцена тј. догађај сведена само на њен „коначни исход“ односно резултат – исцељење, па је исцељеник често приказан чак и без Христа, сâм како држи одар на леђима, као нпр. у Калистовим катакомбама (друга половина II века), катакомбама Петра и Марцелина више пута (средина III века), Домицилиним катакомбама (друга половина IV века) и другим.<sup>24</sup> Овај иконографски вид усмерава посматрачеву пажњу на чињеницу да је коначни исход догађаја остварено исцељење, истинско и право исцељење, потврђено чињеницом да пређашњи болесник носи одар тј. да је путем Христовог лечења оздравио.<sup>25</sup> Наведени иконографски тип је најприсутнији вид приказивања овог догађаја у ранохришћанско време. Управо услед крајње сведености иконографије сцене често је веома тешко, готово и немогуће прецизно идентификовати сцену тј. тачно утврдити да ли је у питању чудо у Капернауму или чудо у бањи Витезди, што остаје за даља истраживања.<sup>26</sup> За ово истраживање, прецизна идентификација сцене није од пресудног значаја, будући да су оба чуда превасходно тумачена у фунерарном кључу и као таква приказивана у ранохришћанској и рановизантијској уметности.<sup>27</sup> И решење сцене на којој су приказани и Христос и ослабљени како носи одар је такође било присутно у истом периоду, али и касније, а као један од примера може послужити сцена на диптиху од слоноваче с почетка V века који се чува у Лувру (око

<sup>23</sup> Очувани део слова које следи иза слова „ж“ у речи „лежећег“ је и по делимичном изгледу подударан слову „е“ пред словом „ж“. Стога смо се определили за овакво разрешење речи, иако би на његовом месту подједнако могло да се нађе и слово „а“. Такође, склони смо да у претпоследњем слову у истој речи, тј. очуваном делу слова пред словом „о“ препознамо слово „г“. За другачије читање, в. Проловић 2015b, 289; за калк натписа в. Проловић 2015b, сл. 89.

<sup>24</sup> Wilpert 1903b, Taf. 27, 69, 71, 74, 98, 129, 139, 240, 245, 246.

<sup>25</sup> Zimmermann 2013, 256–257.

<sup>26</sup> Farioli 1964, 43; Gouma Peterson 1978, 206–207, пос. в. и нап. 24.

<sup>27</sup> О тумачењу оба Исцељења ослабљеног у контексту Васкрсења, в. Noga Benai 2018, 97.

400–415).<sup>28</sup> Нека од средњовековних решења овог типа присутна су на минијатурама византијских рукописа, где се јављају ликови Христа и исцељеника који носи одар, као нпр. у Теодоровом псалтиру (1066) и псалтиру Барберини 372 (XII век).<sup>29</sup> Занимљиво је да је приликом изведбе најранијег очуваног примера сцене *Исцељења раслабљеног*, у хришћанској крстионици у Дура Еуропусу (око 235) у данашњој Сирији, примењено решење сложеног типа – сцена је изведена у две епизоде, најпре са раслабљеним човеком како лежи на одру, а потом како као већ здрав исцељеник стоји и носи кревет на леђима.<sup>30</sup>

Када је реч о иконографији сцене *Исцељења раслабљеног у бањи Витезди* у познијем периоду, важно је приметити да је у византијској уметности краја XIII и почетка XIV века, а у српској уметности времена краља Милутина и без изузетка, оживео поменути сажетији иконографски тип сцене, на којем је Христос приказан у пратњи неколицине апостола пред већ исцељеним болесником, који стоји и на леђима носи свој одар.<sup>31</sup> Иако је у светопрохоровском католикону реч о фресци пресликаног 1488/1489. године, верујемо да она понавља решење из Милутиновог времена. Ово мишљење би поткрепљивала иконографија фресака исте тематике из Милутиновог и нешто ранијег раздобља, као и познији примери. Као најрепрезентативнији византијски примери-аналогије могу послужити сцене *Чуда у бањи Витезди* у цркви Свете Софије у Трапезунту (до 1263),<sup>32</sup> затим у Богородици Перивлепти у Охриду (1294/1295),<sup>33</sup> потом у Протатону на Светој Гори (око 1300),<sup>34</sup> параклису Светог Јефтимија Великог у Солуну (1303),<sup>35</sup> цркви Свете Катарине у Солуну (прве деценије XIV века),<sup>36</sup> а од српских примера издвајамо оне из цркве Светог Николе Орфаноса у Солуну (око 1318),<sup>37</sup> хиландарског католикона (1321; сл. 4),<sup>38</sup> Светог Никите код Скопља (1322–1324),<sup>39</sup> приправе Сопоћана (1343),<sup>40</sup> и нпр. позније примере из Марковог манастира (1376–1385)<sup>41</sup> или Љубостиње (око 1402).<sup>42</sup> Ово је убедљи-

<sup>28</sup> Kötzsche 1979, 446–448 (no 407).

<sup>29</sup> Anderson & Walter 1989, 129 (Теодоров псалтир, fol. 187v); Barber 2000, fol. 147r (псалтир Барберини).

<sup>30</sup> Peppard 2016, 86–110.

<sup>31</sup> Gouma Peterson 1978, 207.

<sup>32</sup> Talbot Rice 1968, 140, fig. 91/5e, 102, pl. 59a.

<sup>33</sup> Заров 2013, 125; Грозданов 2018, црт. 6.

<sup>34</sup> Gouma Peterson 1978, fig. 11; Τσιγαρίδας 2008, πίν. 87.

<sup>35</sup> Gouma Peterson 1978, 200, 206–207, 208, fig. 16; Τσιγαρίδας 2008, 128–130, εικ. 86; Gouma Peterson 1991, 120, fig. 14.

<sup>36</sup> Tsigaridas 2011, 161, fig. 5.

<sup>37</sup> Τσιγαρίδου 1986, 134–136, πίν. 49.

<sup>38</sup> Taylor Hostetter 1998 (CD-ROM).

<sup>39</sup> Марковић 2015, 175, 177, 184, сл. стр. 184, сл. 10, 53. Слична решења била су присутна и у Богородици Перивлепти и Старом Нагоричину (Марковић 2015, 184).

<sup>40</sup> Ђурић 1991, 162, 163, сл. 121.

<sup>41</sup> Томић Ђурић 2019, 230–231, сл. 110–112.

<sup>42</sup> Ђурић 1985, 85, сл. 90–93, Т. II, црт. VI.

во најучесталији иконографски вид приказивања сцене *Исцељења раслабљеног* у наведеном периоду који се готово једино изводи, а у византијској уметности се јавља уз ретке изузетке (Хора, рукопис Parisinus Graecus 74, Ивиронско јеванђеље број 5 и други).<sup>43</sup> Да је Милутинов живописац, Михаило Астрапа, у цркви Светог Прохора имао на располагању и другачије иконографске моделе показује нпр. фреска из цркве Богородице Афендико у Мистри (пре 1311/1312),<sup>44</sup> настала у време непосредно пред извођење пчињске фреске, а да су постојала другачија решења говоре и различите иконографске формуле већ поменутог сложеног типа. Наиме, творац идејног и иконографског програма у цркви Светог Прохора Пчињског се определио за решење које у први план истиче већ учињено и потврђено исцељење (чудо). Ово запажање је веома важно у контексту идејних замисли које су стајале у основи таквог иконографског решења, а на њега ћемо се ускоро вратити. Укажимо на овом месту да су најближа иконографска решења сцени из католикона манастира Светог Прохора присутна у грачаничком и хиландарском католикону и осврнимо се најпре на програмске аналогije сцени *Исцељења раслабљеног* у светопрохоровском католикону, које својим местом у програму датог храма или друге уметничке целине објашњавају уједно и значење фреске у светопрохоровској цркви.

### **Аналогије фресци *Исцељења раслабљеног* у цркви Светог Прохора Пчињског према симболици и контексту, односно месту у сликаном програму храма**

У ранијој библиографији запажена је знатно учесталија појава представе *Исцељења раслабљеног* на ранохришћанским саркофазима и у катакомбама у односу на друга исцељења.<sup>45</sup> Такође изражена је запитаност поводом питања зашто су хришћани Калистових катакомби бирали да прикажу *Исцељење раслабљеног*, а не неко друго исцељење или неку другу представу и оно је остало без одговора.<sup>46</sup> Сме се изнети претпоставка да је то учињено стога што сама иконографија сцене најдиректније одашиље поруку о њеном значењу, у већој мери него што је то случај са другим сценама, исте или сродне симболике. У време раног хришћанства сцена *Исцељења раслабљеног* је приказивана у наглашеном сепулхралном идејном контексту – у катакомбама као саставни део „декорације“ аркосолијума односно кубикулума или као елемент који је красио коридоре у којима су били уграђени локулуси.<sup>47</sup> Представе оваквог типа стога како по свом програмском месту уз гробове, тако и по суштинској поруци

<sup>43</sup> За изузетке в. Gouma Peterson 1978, 207 (са даљом литературом), пос. в. и нап. 26 и 27.

<sup>44</sup> За Богородицу Афендико у Мистри, в. Ετζεβυλου 2013, 114–123, πίν. 50–51.

<sup>45</sup> В. следећу напомену.

<sup>46</sup> Zimmermann 2013; Jefferson 2014, 92, 93; Peppard 2016, 90, 96.

<sup>47</sup> В. напомену 24 овог рада; Zimmermann 2013; Noga Banai 2018, 86–88, и даље.

коју шаљу, служе као одличне паралеле сцени *Исцељења раслабљеног* у цркви Светог Прохора Пчињског. Читав просторни склоп лучне нише – аркосолијума на јужном зиду цркве, са приказом чуда *Исцељења раслабљеног* и портретом Светог Прохора Пчињског и друге декорације, својим изгледом и одабиром тематике показује јак утицај ранохришћанске уметности. Простор нише-аркосолијума својим изгледом сасвим наликује и асоцира на ранохришћанске фунерарне просторе, попут фунерарне собе гробара Диогена из Домицилиних катакомби.<sup>48</sup> Ту је на лучно завршеном зиду у пуној фигури приказан гробар Диоген чији се гроб налази у поду под његовим насликаним ликом. Иако је простор у којем је смештен гроб Диогена знатно дубљи и представља читаву собу, а „аркосолијум“ у Светом Прохору Пчињском представља сасвим плитку, лучно завршену нишу, њихова суштинска сродност у погледу функције и изгледа, као и појава портрета сахрањене личности над њеним гробом говорила би у прилог мишљењу да су се под ликом Светог Прохора Пчињског некада заиста налазиле његове Свете мошти. Да је и сама сцена *Исцељења раслабљеног* у фунерарном контексту Васкрсења и наде у спасење била приказивана уз портрете преминулих у ранохришћанско време, показује композиција *Исцељење раслабљеног* на саркофагу из Археолошког музеја у Арлу, која је приказана уз портрете пара сахрањеног у саркофагу богато скулпторално украшеном, чији један детаљ међу бројним сценама представља *Исцељење раслабљеног*.<sup>49</sup> Не само што се сцена *Исцељења раслабљеног* налазила над гробним местима, већ се она често илуструје уз композицију Васкрсења Лазара и уз сцене из приче о пророку Јони са јасном алузијом на Васкрсење.<sup>50</sup> Један од репрезентативних примера појаве чуда *Исцељења раслабљеног* уз композицију Васкрсења Лазаревог јесу фреске из Домицилиних катакомби, где је изнад лика исцељеника са одром на леђима фреска Васкрсења Лазаревог.<sup>51</sup> У том контексту је сцена *Исцељења раслабљеног* и илустрована у католикону Светог Прохора Пчињског, с том разликом што је тема Васкрсења у пчињској светињи илустрована сценама циклуса Христових јављања након Васкрсења. Од сцена *Исцељења раслабљеног* које могу послужити као значењске аналогије светопрохоровској фресци, пажњу привлачи и новооткривени ранохришћански гроб тј. саркофаг из Пловдива (јужна некропола) датован у IV век, који још није публикован, а који се чува у Археолошком музеју Бугарске и који је откривен 2012. године.<sup>52</sup> Његове унутрашње стране су илустроване фрескама: са једне дуже стране је приказано *Исцељење*

<sup>48</sup> Sharpote 1877, црт. стр. 2.

<sup>49</sup> Grey & Ellison 2022, fig. 22.8.

<sup>50</sup> Уп. Wilpert 1903b, Taf. 27, 69, 71, 74, 98, 129, 139, 240, 245, 246.

<sup>51</sup> Wilpert 1903b, Taf. 238; Jensen 2011, 17 (1.1.2.2); Zimmermann 2013, 256–257, fig. 4.

<sup>52</sup> Истински Месия 2012.

Захваљујем се колеги Иви Топалилову на цитираним подацима о новооткривеном саркофагу.



*раслабљеног* при чему Христос штапом додирује тело болесника, који већ усправљен носи одар на својим леђима.<sup>53</sup> Наспрам њега је сцена Васкрсење Лазара, док су на ужим странама, два пауна са кантаросом на једној и христогорам са словима алфа и омега уоквирен венцем фланкиран са две палме на другој страни.

Међу значењским аналогијама сцене *Исцељења ослабљеног* у цркви Светог Прохора Пчињског посебно се по својом значају, јединствености и репрезентативности, истиче истимена композиција приказана на салернској слоновачи у Епархијском музеју у Салерну (око 1100; сл. 5).<sup>54</sup> Не само што је *Чудо исцељења ослабљеног* на овом диптиху од слоноваче јукстапозирано са композицијом Христовог Силаска у ад, већ је то визуелним језиком изведено на посебан и недвосмислено јасан начин. Наиме, најпре, две сцене су приказане једна испод друге. Осим тога, сцена *Исцељења ослабљеног* приказана је изнад Силаска у ад, а композиционо су оба догађаја готово идентично решена, једино што имају различите поједине протагонисте. На тај начин је болесник у бањи Витезди изједначен са Адамом којег Христос узима за руку да извуче из ада да га спасе и васкрсне. Са леве стране у обе сцене је Христос у стојећем ставу, у Силаску у ад нешто више погнут, одевен у исте одежде, изображен како на истоветан начин држи свитак у левој руци савијеној у лакту, преко које је крстобразно десница која у горњој сцени благосиља ослабљеног болесника у Витезди, а у доњој узима Адама за руку. И ослабљени у бањи Витезди и Адам су приказани у седећем положају у односу на Христа, којим исказују своју немоћ, и имају сродне наборе на одећи у пределу ногу, руку и врата, чак су им и стопала сродно приказана, чиме учени уметник одашиље недвосмислену поруку еквиваленције оба догађаја односно протагониста. Додајмо и да је *Исцељење ослабљеног* веома раскошно и репрезентативно приказано, како по наративности сцене, тако и у погледу одређених детаља. Сцена је изведена у две епизоде, а нагласак је за разлику од највећег броја до сада наведених примера стављен на прву од њих. У десном делу сцене исцељеник носи свој одар на леђима, а над њим је анђео који се спушта из сегмента неба да заталаса воду. У оквир композиције улази и здање бање Витезде.

Када је реч о млађем периоду и идејном контексту сцене *Исцељења ослабљеног*, у српској уметности почетка XIV века, у Грачаници је нпр. Милутинов дворски сликар ову сцену приказао уз композицију Успења Богородице.<sup>55</sup> Треба посебно истаћи још један пример сцене *Чуда са ослабљеним* који је по свим особеностима најближи светопрохоровском, а то је фреска из хиландарског католикона. Њено место у овој цркви и сликаном програму сасвим

<sup>53</sup> О штапу у ранохришћанској уметности, в. Tsamakda 2009; Jefferson 2010.

<sup>54</sup> Knipp 1998, 159; Bergman 1980, fig. 32.

<sup>55</sup> Живковић 1989, 33, 35; Тодић 1988, 90 (црт. XI–I–I), 97, 119, 120, 121, 179.

одговара пчињској сцени, као што су и иконографија фреске и њен значењски контекст подударни са пчињском композицијом. Хиландарско *Чудо Исцељења раслабљеног* је и најдиректнија значењска, а уједно програмска и иконографска аналогија пчињској фресци и указивала би на то да је у светопрохоровској цркви ова фреска насликана на месту где се налазила и у време краља Милутина, а верујемо и да је и иконографско решење примењено овде поновљено, на шта упућују понуђене иконографске аналогије. У хиландарском католикону на јужном зиду западног травеја фреска *Исцељење раслабљеног у бањи Витезди* је насликана над (празним) гробом Светог Симеона, оснивача манастира и родоначелника светородне династије Немањића. Чудесно исцељење приказано је, уједно, и над ликом ктитора манастира, Светог Симеона, са којим стоји у нераскидивој идејној вези. Заједно уз друга значења, овај портрет је имао и фунерарну конотацију.<sup>56</sup> Као и у католикону манастира Светог Прохора Пчињског, портрет упокојеног светитеља (у случају Хиландара и ктитора) насликан је над гробом, а у регистру стојећих фигура испод сцене *Исцељења раслабљеног*: на источној страни југоисточног пиластра је Симеон Немања, а до њега на јужном зиду су Свети Сава Српски и Свети краљ Милутин, као ктитори овог светог места. Када говоримо о питању приказивања портрета личности ктитора у цркви уз лик упокојеног светитеља над његовим гробом и под представом *Исцељења раслабљеног* у цркви Светог Прохора Пчињског, у контексту хиландарских фресака у југозападном делу цркве, има основа на помишљање да је и поред Светог Прохора Пчињског некада био приказан лик византијског цара Романа Диогена, односно да појава Романа Слакопојца стоји у вези са царем-критором, његовим имењаком, како је раније претпостављено.<sup>57</sup> Најзад, на овом месту треба указати на неколико запажања изнетих у литератури поводом сликаног програма над првим (данас празним) гробом Симеона Немање у Хиландару. Указано је да „није случајно“ што су у вишим зонама југозападног дела цркве груписане сцене из циклуса Христових чуда, да су сцени *Исцељења раслабљеног* у оквиру њега сликари указали посебну пажњу, изводећи је над портретима Немањића, као и да је илустровање поменутих чуда могло бити условљено чудотворењем светих моштију оснивача династије Немањића у Студеници и чудотворењем уопште.<sup>58</sup> Сродно мишљење – да је избор сцена из циклуса Христове јавне делатности у католикону Светог Про-

<sup>56</sup> За фунерарну улогу овог портрета у Хиландару, в. Војводић 1998, 249, 250; Војводић 2010, 34; о фунерарној, и другим улогама ктиторских портрета у Византији уопште, в. Brooks 2002; за исту тематику и иновативна запажања о различитим типовима фунерарних портрета у Византији и средњовековној Србији, в. Ђорђевић 2019, 127–159, о стојећем виду портрета, в. пос. 151–159; за опсервације о различитим и специфичним улогама портрета ктиторки у византијској и српској уметности, в. Винуловић 2020.

<sup>57</sup> Проловић 2015b, 272–273.

<sup>58</sup> Војводић 2010, 35, 37.

хора Пчињског могао бити условљен подацима из његовог житија о чудотворењима на гробу – изнето је и поводом сцена чудесних исцељења у Светом Прохору Пчињском.<sup>59</sup> Премда су се чудотворења светих моштију свакако догађала на гробовима како Светог Светог Прохора Пчињског, тако и Светог Симеона Српског, и премда свакако могу представљати један од разлога приказивања сасвим одређених сцена исцељења у храмовима, треба бити опрезан у оваквим размишљањима с обзиром на чињеницу да наведена тумачења могу представљати и једно од општих места и важити за сваког светитеља који је поседовао дар чудотворења, а да пракса приказивања *Исцељења раслабљеног* или неког другог исцељења над гробом одређеног светитеља чудотворца или у одређеном месту храма није била уобичајена односно устаљена. Наиме, пример сликаног програма у параклису Светог Јевтимија Великог у Солуну, где су јавна и исцелитељска делатност Светог Јевтимија јукстапозирани са Христовим чудима и његовом јавном делатношћу међу очуваним споменицима пре представља изузетак, него устаљено правило.<sup>60</sup> Шта је био главни разлог приказивања и распоређивања сцена читавог циклуса на дати начин веома је сложено питање на које у науци још нема одговора, будући да су сцене овог циклуса веома разнородне по својој тематици, бројне и распоређене по најразличитијим местима у цркви, па је сасвим могуће да свака црква представља споменик за себе тј. да у свакој цркви појединачне сцене носе одређене финесе у значењима, као што је то случај на примеру фреске *Исцељења раслабљеног* у цркви Светог Прохора Пчињског. Оно што се може констатовати, јесте да су његове поједине сцене, попут композиције *Исцељења раслабљеног* у цркви Светог Прохора Пчињског, имале своје конкретну функцију, и да су осим општег имале и одређено „појединачно“ значење о чему се водило рачуна приликом њиховог избора и распореда. Становишта изнета у овом раду стоје у пуном сагласју са раније изнетим спознајама о значењу циклуса Христових чуда у цркви Светог Прохора Пчињског, надовезујући се на њих.<sup>61</sup> Како је већ истакнуто, попут наведених примера почетних сцена из циклуса Христових јављања након Васкрсења у цркви Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији, поједине композиције циклуса Христове јавне делатности у цркви Светог Прохора Пчињског идејно су комуницирале са кључним тачкама култног фокуса храма. Будући да је сликарство храма Светог Прохора Пчињског јако постадало коначни судови о другим сценама, па и о циклусу у целини не могу се изрећи.

<sup>59</sup> Проловић 2015b, 246; Смолчић Макуљевић 2020, 96.

<sup>60</sup> За сликани програм у параклису Светог Јевтимија Великог у Солуну и поређење два циклуса, в. Gouma Peterson 1978, 197–216; Gouma Peterson 1991, 111–160; Τσιγαρίδας 2008, 117–153, σελ. 3.

<sup>61</sup> Проловић 2015b, 245–247; Смолчић Макуљевић 2020, 96.

## Тумачења догађаја Исцељења ослабљеног у бањи Витезди од црквених писаца

*Исцељење ослабљеног у бањи Витезди* илустровано у светопророковској цркви представља моћну алузију на Васкрсење и вечно спасење и носи снажну есхатолошку конотацију о чему сведоче и писани извори односно тумачења црквених писаца. Да је овај догађај и његов приказ у уметности могао бити тумачен у контексту Васкрсења, показују најпре саме Христове речи тј. наставак библијског наратива који описује овај догађај, где Христос објашњавајући зашто врши исцељење у суботу каже: „Заиста, заиста Вам кажем: Син не може ништа чинити сам од себе него што види да Отац чини; јер што Он чини, то исто чини и Син; Јер Отац љуби Сина, и све му показује што сам чини; и показаће му већа дјела од ових да се ви чудите. Јер као што Отац подиже мртве и оживљава, тако и Син које хоће оживљава. Јер Отац не суди никоме, него је сав суд дао Сину“ (Јн 5.19–21). Исти закључак следи и на основу даљих Христових речи поводом Чуда у бањи Витезди: „Не чудите се томе, јер долази час у који ће сви који су у гробовима чути глас Сина Божијега. И изићи ће они који су чинили добро у васкрсење живота, а они који су чинили зло у васкрсење суда. Ја не могу ништа чинити сам од себе; Како чујем онако судим, и суд је мој праведан; јер не тражим вољу своју но вољу Оца који ме је послао“ (Јн. 28–30).<sup>62</sup> Христов одговор стоји у сагласју и са тумачењима црквених писаца, од којих ћемо овом приликом навести поједина од којих су нека и детаљнија, док друга директно појашњавају чудо о којем је реч.

У наведеном смислу, Цезарије из Арла (502–542) тумачи Христово Чудо у бањи Витезди у кључу Васкрсења. Он детаљно објашњава догађај и у одру симболично препознаје људско тело, а у ослабљеном болеснику душу и потом каже: „Као што је ослабљени лежао на одру у ослабљеном стању, тако је и душа човекова клонула у телу његовом“. Према истом аутору, Спаситељ и лекар каже: „Устани, узми одар свој и ходи односно руководи својим телом, које је некада тебе носило“. Наиме, Цезарије даље наводи да су људи били под влашћу греха, и да је прво тело људе одвело на зло, јер су тада били под влашћу греха, а „сада пошто благодат руководи“ људи треба да усмеравају своје тело према ономе што је добро. У наставку исти аутор истиче: „Када си избачен из своје куће, тј. Из земље раја посредством греха, твоје тело те је бацило доле у свет. Али сада даром божанске милости узми одар свој и у сваком добром делу владај својим малим телом, и врати се кући, тј. врати се у вечни живот на пут правде. Пре греха наш дом је био вечни живот, и из њега смо

<sup>62</sup> Noga Banai 2018, 87.

бачени у прогонство овог света. Стога, када чујеш да је раслабљеном речено: „Узми одар свој и иди дому своме“, веруј да је то рекао теби: владај својим телом у свој непорочности, и врати се у рај, као у свој дом и првобитну земљу.“<sup>63</sup>

У контексту значења фреске *Чуда са раслабљеним* у цркви Светог Прохора Пчињског треба указати да је овај догађај био тумачен и као „ослобођење од греха“ у свеопштем контексту Христове делатности спасења људског рода и „отварања раја“ што је важно ако се има у виду надгробни карактер фреске.<sup>64</sup> На овај начин *Чудо са раслабљеним* тумачи нпр. блажени Теодорит Кирски објашњавајући дате псаламске стихове уз које се илуструје сцена *Исцељења раслабљеног*.<sup>65</sup> У складу са наведеним, сцена је тумачења у кључу Васкрсења, будући да Христос Који је сам Васкрсење даје „мртвима васкрсење“,<sup>66</sup> како догађај *Чуда у бањи Витезди* објашњава Свети Кирил Јерусалимски.<sup>67</sup> И горе поменуте илустрације средњовековних псалтира сведоче да је *Чудо у Витезди* сагледавано у смислу Васкрсења, будући насликане одмах након минијатуре Христовог Силаска у ад (Пс. 106.16), што одговара и јукстапозиционирању сцене *Исцељења раслабљеног* и Силаска у ад на поменутом Салернском диптиху.<sup>68</sup> Заправо, илустрације псалтира су и условљене датим псаламским стиховима, па тако и псаламски стих уз који је илустровано *Чудо у бањи Витезди* подједнако наглашава сотериолошки аспект *Исцељења раслабљеног* које представља алузију на Васкрсење. Овај стих и дословно указује на спасење, будући да гласи: „И посла реч своју, и исцели их, и избави их из гроба њиховог“ (Пс 106.20; подвукао аутор). Како објашњавају илустрације средњовековних византијских псалтира, поменути стихови би подједнако могли да представљају својеврсне „дидаскалије“ односно објашњења сцене *Исцељења раслабљеног* у светопрохоровској цркви, истоимене сцене на Салернском диптиху и других примера.

Најзад, укажимо на овом месту да је иконографско решење *Чуда са раслабљеним* изведено у скраћеном облику у форми једне епизоде, указује на резултат читавог догађаја – остварено, тј. истинито исцељење. На тај начин сам изглед фреске тј. њена иконографија уверава посматрача у истинитост исцељења раслабљеног односно у истинитост Христовог Васкрсења.

<sup>63</sup> *Saint Caesarius of Arles* 1981, 422–423.

<sup>64</sup> B. Schroeder 2010, 256, 258–259; в. и наредну напомену.

<sup>65</sup> Migne 1860, 1741 C–D.

<sup>66</sup> Уп. Јн. 11.25.

<sup>67</sup> Migne 1856, 1141D.

<sup>68</sup> В. горе.

## Служба недеље Исцељења раслабљеног (Четврте недеље по Пасхи)

Уз наведене изворе и служба *Недеље раслабљеног* представља драгоцен извор за тумачење значења сцене *Чуда у бањи Витезди* у контексту сликаног програма пчињског ансамбла, сведочећи о њеном надгробном карактеру. Служба својим местом у богослужбеном кругу указује на значење празника и светог догађаја. У њој се „одар“ који раслабљени држи у рукама на симболичном плану изједначава са гробом. Тако се на малом вечерњу у суботу *Раслабљеног* наводи: „Непогребен мртвац овај, раслабљени, када те је видео, возопио ти је: помилуј ме Боже, јер одар овај мој је гроб. Шта ћу добити од живота? Не треба ми очвија купељ, немам никога да ме спусти кад се вода узбурка: него ка Теби, источнику исцељења прилазимо, да и ја са свима кажем: свесилни Господе, слава Теби.“<sup>69</sup> Такође, на малом вечерњу и великом вечерњу у суботу *Раслабљеног* се пева о отварању раја и васкрсењу, („...васкрсењем твојим Господе, рај се поново отвара...“),<sup>70</sup> што је сасвим у сагласју са начином на који блажени Теодорит Кирски тумачи стихове псалма уз које је илустровано *Исцељење раслабљеног*, о чему је било помена.<sup>71</sup> Тако се у васкршњој стихири четвртог гласа на малој вечерњи суботе на Господи возвах каже: „Онима који су у аду Христос благовести: Будите слободни, рече, сада победих, ја сам васкрсење, ја ћу да Вас изведем, разрушио сам врата смрти“.<sup>72</sup>

### Закључак

Како на основу изложеног можемо видети, сцена *Исцељења раслабљеног у бањи Витезди* је у главној цркви Светог Прохора Пчињског заузимала посебно место у саставу циклуса Христових чуда (исцељења), већ тиме што је постављена као прва сцена на чело циклуса. Овакво сликарево опредељење подстакнуто је, верујемо чињеницом да се илустровањем поменуте сцене *Исцељења* желело посебно нагласити место гроба Светог Прохора Пчињског односно његових Светих моштију. У раду је фреска анализирана са аспекта иконографије, њеног места у цркви у близини моштију Светог оца Прохора Пчињског и његовог портрета, затим је указано на одабране аналогije сцени *Исцељења раслабљеног* – истоимене или друге композиције – које по свом значењу (а каткад и по свом значењу и иконографији) представљају „синониме“ фреске *Исцељења раслабљеног*

<sup>69</sup> Дечани 62, fol. 188v.

<sup>70</sup> Дечани 62, fol. 188r.

<sup>71</sup> За тумачење блаженог Теодорита Кирског, уп. горе.

<sup>72</sup> Дечани 62, fol. 188r–188v.

у цркви Светог Прохора Пчињског и које својим контекстом у односу на суседне сцене указују да је фреска у Светом Прохору Пчињском носила фунерарно значење, симболику Васкрсења и спасења, као и сами наведени примери. Међу аналогима се, поред ранохришћанских примера, посебно истиче јединствен пример Салернског диптиха од слоноваче, који на нивоу значења изједначава сцене *Исцељења раслабљеног* и Силаска у ад. У раду су размотрена и тумачења црквених писаца која *Чудо Исцељења раслабљеног* објашњавају као слику Васкрсења и повратка у рај, док исте потврде налазимо и у служби празника Раслабљеног у недељи Раслабљеног, Четвртој недељи после пасхе, чему је посвећена последња целина овог рада.<sup>73</sup>

### Извори

- Anderson, J., & Walter, Ch. (1989). Description, In Anderson, J., Canart, P., & Walter, Ch. *The Barberini Psalter Codex Vaticanus Barbarinianus Graecus 372. Introduction and Commentary* (pp. 54–154). Zürich: Belsler Verlag Zürich.
- Barber, Ch. (2000). *Theodore Psalter. Electronic Facsimile* (CD-ROM). Champaign (Ill.): Illinois University Press.
- Дечани 62 = Дечани број 62, *Триод цветни*, седма деценија XIV века (1360–1370).
- Migne, J.-P. (1856). *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*. Vol. 33. Paris: Apud Garnier Fratres.
- Migne, J.-P. (1860). *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*. Vol. 80. Paris: Via d'Amboise.
- Saint Caesarius of Arles* (1981). *Sermons: Vol. 2*. M. Magdaleine Mueller (Trans.). Washington D.C.: The Catholic University of America Press.

### Литература

- Baert, B. (2005). The Pool of Bethesda: The Cultural History of the Holy Place in Jerusalem. *Viator*, 36, 1–22.
- Bergman, R. (1980). *The Salerno Ivories. Ars Sacra from Medieval Amalfi*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brand, Ch. M. & Cutler, A. (1991). Romanos Diogenes. In A. Kazhdan (Ed.), *Oxford Dictionary of Byzantium: Vol. 3* (p. 1807). New York: Oxford University Press.
- Brooks, S. T. (2002). *Commemoration of the Dead: Late Byzantine Tomb Decoration (Mid-thirteenth to Mid-fifteenth Century)*. New York: New York University; Institute of Fine Arts.

<sup>73</sup> Порекло илустрација: 1) Фотографија у јавној употеби; 2) Драгољуб Марјановић (2021); 3) Драгољуб Марјановић (2021); 4) William Taylor Hostetter; 5) Фотографија у јавној употреби. Овом приликом желим да изразим своју велику благодарност Преосвећеном владици врањском господину Пахомију на благослову за фотографисање фресака у цркви Светог Прохора Пчињског. Такође, изражавам топлу захвалност и колеги Драгољубу Марјановићу на љубазности и доброту да фотографише у овом раду цитиране и друге фреске у олтарском простору светопрохоровске цркве. На овом месту, користим прилику и да изразим посебну захвалност рецензентима за све драгоцене коментаре и савете.

- Цветковић, Б. (2006). Теренска истраживања у области Врања и Пчиње у 2005. години. *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 30, 98–101.
- Тировић, И. (2015). Иконостас цркве Светог Прохора Пчињског. У Н. Макуљевић (Ур.), *Манастир Свети Прохор Пчињски* (стр. 387–430). Врање: Епархија врањска; Београд: Српски православни манастир Прохор Пчињски; Филозофски факултет Универзитета у Београду, Центар за визуелну културу Балкана.
- Даутовић, В. (2015). Ентеријер цркве Светог Прохора Пчињског. У Н. Макуљевић (Ур.), *Манастир Свети Прохор Пчињски* (стр. 365–384). Врање: Епархија врањска; Београд: Српски православни манастир Прохор Пчињски; Филозофски факултет Универзитета у Београду, Центар за визуелну културу Балкана.
- Ђорђевић, Ј. (2019). *Представе умирућег, мртвог и васкрслог тела у византијској уметности од дванаестог до петнаестог века*. Необјављена докторска дисертација. Универзитет у Београду.
- Ђурић, В. Ј. (1991). *Манастир Сопоћани*. Београд: Просвета; Републички завод за заштиту споменика културе; Приштина: Јединство.
- Ђурић, С. (1985). *Манастир Љубостиња*. Београд: Просвета, Републички завод за заштиту споменика културе.
- Ετζεόγλου, Ρ. (2013). *Ο ναός της Οδηγήτριας του Βροντοχίου στον Μύστρα. Οι τοιχογραφίες του νάρθηκα και η λειτουργική χρήση του χώρου*. Αθήναι: Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών.
- Farioli, R. (1964). *Elementi di iconografia cristiana*. Bologna: R. Patron.
- Гавриловић, А. (2018). *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији*. Пећ: Ставропигијална Лавра Манастир Пећка Патријаршија.
- Gouma Peterson, T. (1978). Christ as Ministrant and Priest as Ministrant of Christ in a Palaeologan Program of 1303. *Dumbarton Oaks Papers*, 32, 197–216.
- Gouma Peterson, T. (1991). The Frescoes of the Parekklesion of St. Euthymios in Thessaloniki: Patrons, Workshops and Style. In Ćurčić, S., & Mouriki, D. (Eds.), *Twilight of Byzantium. Aspects of Cultural and Religious History in the Late Byzantine Empire. Papers from the Colloquium Held at Princeton University 8–9 May 1989* (pp. 111–160). Princeton, NJ: Department of Art and Archaeology; Program in Hellenistic Studies; Princeton University.
- Grey, M. J., & Ellison, M. D. (2022). Imagery in Jewish and Christian Ritual Settings. In Cline, K. L., & Elkins, N. T., (Eds.), *The Oxford Handbook of Roman Imagery and Iconography* (pp. 534–562). New York: Oxford University Press.
- Грозданов, Ц. (2018). *Богородица Перивлента во Охрид*. Скопје: Македонска академија за науките и уметностите; Матица македонска.
- Хаџи-Васиљевић, Ј. (1900). Свети Прохор Пчињски и његов манастир. *Годишњица Николе Чупића*, 20, 59–116.
- Истински Месия. (2012, јули 12 –23). *Тема*. pp. 12–20.
- Jefferson, Lee M. (2010). The Stuff of Jesus in Early Christian Art. *Religion and the Arts*, 14 (3), 221–251.
- Jefferson, Lee M. (2014). *Christus the Miracle Worker in Early Christian Art*. Minneapolis: Fortress Press.
- Jensen, Robin, M. (2011). *The Living Waters of Salvation. Images, Symbols, and Settings of Early Christian Baptism*. Leiden: Brill.
- Καζαμία Τσέρνου, Μ. (1992). *Η іάση του παραλιτού στη παλαιοχριστιανική και βυζαντινή εικονογραφία*. Θεσσαλονίκη: Θμήμα θεολογίας ΑΠΘ (διδακτορική διατριβή).



- Knipp, D. (1998). 'Christus medicus' in der frühchristlichen Sarkophagskulptur. *Ikonographische Studien zur Sepulkralkunst des späten vierten Jahrhunderts*. Leiden: Brill.
- Kötzsche, L. (1979). Plaques with Scenes of the Infancy and Miracles of Christ. In K. Weitzmann (Ed.), *Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art. Third to Seventh Century* (pp. 446–448). New York: Metropolitan Museum of Art in Association with Princeton University Press.
- Макуљевић, Н. (2015). Нова црква Светог Прохора Пчињског. У Н. Макуљевић (Ур.), *Манастир Свети Прохор Пчињски* (стр. 193–221). Врање: Епархија врањска; Београд: Српски православни манастир Прохор Пчињски; Филозофски факултет Универзитета у Београду, Центар за визуелну културу Балкана.
- Peppard, M. (2016). Lord and Shepherd of the Water. In *The World's Oldest Church. Bible, Art, and Ritual at Dura-Europos, Syria* (pp. 86–110). New Haven – London: Yale University Press.
- Polemis, D. (1965). Notes on the Eleventh-Century Chronology. *Byzantinische Zeitschrift*, 58, 60–76.
- Поповић, Д. (1991). Гроб архиепископа Данила II. У В. Ј. Ђурић (Ур.), *Архиепископ Данило II и његово доба. Међународни научни скуп поводом 650 година од смрти* (стр. 329–342). Београд: САНУ.
- Popović, D. (2008). Paying Devotion to the Holy Hermit: The Shrine of St Prochorus of Pčinja. In E. Hadjistryphonos (Ed.), *Routes of Faith in the Medieval Mediterranean. History, Monuments, People, Pilgrimage, Perspectives. International Symposium. Thessalonike 1–10/11/2007* (pp. 215–226). Thessalonike: University Studio Press.
- Проловић, Ј. (2015a). Архитектура црквеног комплекса од оснивања до XVI века. У Н. Макуљевић (Ур.), *Манастир Свети Прохор Пчињски* (стр. 155–190). Врање: Епархија врањска; Београд: Српски православни манастир Прохор Пчињски; Филозофски факултет Универзитета у Београду, Центар за визуелну културу Балкана.
- Проловић, Ј. (2015b). Живопис цркве Светог Прохора Пчињског од XIV до XVI/XVII века. У Н. Макуљевић (Ур.), *Манастир Свети Прохор Пчињски* (стр. 223–318). Врање: Епархија врањска; Београд: Српски православни манастир Прохор Пчињски; Филозофски факултет Универзитета у Београду, Центар за визуелну културу Балкана.
- Радић, Р. (2021). Још једном о хронологији живота Светог Прохора Пчињског (Једна претпоставка). In Д. Марјановић (Ур.), *Преподобни Прохор Пчињски – 950 година у српском народу* (стр. 18–25). Врање: Манастир Свети Прохор Пчињски.
- Ракоција, М. (1997). *Манастир Светог оца Прохора Пчињског*. Врање: Фонд Свети Прохор Пчињски.
- Rossi, M. A. (2017). *Christ's Miracles in Monumental Art in Byzantium and Serbia (1280–1330)*. Unpublished doctoral dissertation: University of London.
- Rossi, M. A. (2020). Byzantine Heritage and Serbian Ruling Ideology in Early 14<sup>th</sup> Century Monumental Painting. In M. A. Rossi, A. I. Sullivan (Eds.), *Byzantium in Eastern European Visual Culture in the Late Middle Ages* (pp. 119–142). Leiden–Boston: Brill.
- Schroeder, R. (2010). Healing the Body, Saving the Soul: Christ's Healing Ministry in Byzantium. In J. T. Chirban (Ed.), *Holistic Healing in Byzantium* (pp. 253–275). Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press.

- Shapcote, E. M. (1877). *Legends of the Blessed Sacrament: Gathered from the History of the Church and the Live of the Saints*. London: Burns and Oates.
- Скалабанович, Н. (2004). *Византийское государство и Церковь в XI веке*. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко (прво издање објављено 1884).
- Smolčić Makuljević, S. (2009). Two Models of Sacred Space in the Byzantine and Medieval Visual Culture of the Balkans. The Monasteries of St Prohor of Pčinja and Treskavac. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 59, 191–202.
- Смолчић Макуљевић, С. (2015). Историја манастира Светог Прохора Пчињског. У Н. Макуљевић (Ур.), *Манастир Свети Прохор Пчињски* (стр. 9–45). Врање: Епархија врањска; Београд: Српски православни манастир Прохор Пчињски; Филозофски факултет Универзитета у Београду, Центар за визуелну културу Балкана.
- Станковић, В. (2021). Ктитори манастира Преподобног Прохора Пчињског у средњем веку: цар Роман Диоген, краљ Милутин и значај региона манастира у њихово време. In Д. Марјановић (Ур.), *Преподобни Прохор Пчињски – 950 година у српском народу* (pp. 11–17). Врање: Манастир Свети Прохор Пчињски.
- Суботић, Г. (1989). Обнова зидног сликарства у Светом Прохору Пчињском крајем XV века. *Лесковачки зборник*, 29, 9–14.
- Суботић, Г., & Тодоровић, Д. (1995). Сликари Михаило у манастиру Светог Прохора Пчињског. *Зборник радова Визанолошког института*. 34, 117–141.
- Шаранац Стаменковић, Ј. (2013). Иконографија печата и новца династије Дука. *Зограф*, 37, 55–76.
- Talbot Rice, D. (1968). *The Church of Hagia Sophia at Trebizond*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Taylor Hostetter, W. (1998). *In the Heart of Hilandar. An Interactive Presentation of the Frescoes in the Main Church of the Hilandar Monastery on Mt. Athos* (CD-ROM).
- Тодић, Б. (1988). *Грчаница. Сликарство*. Београд: Просвета; Приштина: Јединство.
- Томић Ђурић, М. (2019). *Фреске Марковог манастира*. Београд: Балканолошки институт САНУ; Битољ: Архиепископија охридска и Митрополија скопска.
- Tsamakda, V. (2009). Eine Verwensung des Wunderstabes in der frühchristlichen Kunst. *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie*, 15, 25–49.
- Τσιγαρίδας, Ε. (2008). *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Αγίου Ευθυμίου (1302/3). Έργο του Μανουήλ Πανσέληνου στην Θεσσαλονίκη*. Θεσσαλονίκη: Έκδοσης Π. Πουρναρά.
- Tsigaridas, E. (2011). Les fresques de l'église Sainte-Catherine de Thessalonique. In Medaković, D., & Grozdanov, C. (Eds.), *Sur les pas de Vojislav J. Djurić* (pp. 157–165). Belgrade: SANU.
- Τσιτουρίδου, Α. (1986). *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του Αγίου Νικολάου Ορφανού στη Θεσσαλονίκη. Συμβολή στη μελέτη της Παλαιολογείας ζωγραφικής κατά πρώιμο 14<sup>ο</sup> αιώνα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Βυζαντινων ερευνων.
- Underwood, P., A. (1975). Some Problems in Program and Iconography of the Ministry Cycles. In P. A. Underwood (Ed.), *Karije Djami. Studies in the Art of the Karije Djami and Its Intellectual Background* (pp. 243–302). New York: Bollingen Foundation.

- Винуловић, Љ. (2020). *Жене ктитори и визуелна култура Балкана у средњо-вековно и рано модерно доба, до XI до XVI века*. Необјављена докторска дисертација. Универзитет у Београду.
- Војводић, Д. (1998). Ктиторски портрети и представе. У Г. Суботић (Ур.), *Манастир Хиландар* (стр. 249–262). Београд: САНУ.
- Војводић, Д. (2010). Први гроб Светог Симеона Српског, *Шеста казивања о Светој Гори* (стр. 15–41). Београд: Друштво пријатеља Свете Горе. Задужбина Светог манастира Хиландара.
- Wilpert, J. (1903a). *Die Malereien der Katakomben Roms (Text)*. Freiburg in Brisgau: Herdersche Verlagshandlung.
- Wilpert, J. (1903b). *Die Malereien der Katakomben Roms (Tafeln)*. Freiburg in Brisgau: Herdersche Verlagshandlung.
- Заров, И. (2013). Циклусот на Христовите чуда и поуки во Св. Богородица Перивлепта во Охрид. *Патримониум*, 11, 111–127.
- Zimmermann, N. (2013). The Healing Christ in Early Christian Funerary Art. The Example of the Frescoes at Domitilla Catacomb/Rome. In S. Alkier, A. Weisenrieder (Eds.), *Miracles Revisited: New Testament Miracle Stories and Their Concepts of Reality* (pp. 251–274). Berlin; Boston: De Gruyter.
- Женарју, И. (2015). Зидно сликарство цркве Светог Прохора Пчињског у XIX и XX веку. У Н. Макуљевић (Ур.), *Манастир Свети Прохор Пчињски* (стр. 321–362). Врање: Епархија врањска; Београд: Српски православни манастир Прохор Пчињски; Филозофски факултет Универзитета у Београду, Центар за визуелну културу Балкана.
- Живковић, Б. (1989). *Грачаница. Цртежи фресака*. Београд: Завод за заштиту споменика културе.

**THE ICONOGRAPHIC SOLUTION AND THE SYMBOLIC  
CONTEXTUALISATION OF THE FRESCO OF THE HEALING  
OF THE PARALYTIC AT THE POOL OF BETHESDA IN THE  
CATHOLICON OF THE SAINT PROCHORUS OF PČINJA  
MONASTERY (1488/1489)**

*This paper deals with the fresco of the Healing of the Paralytic at the Pool of Bethesda (fig. 2) in the church of Saint Prochorus of Pčinja (fig. 1) – its iconography and meaning, especially in regard to its position next to the relics of Venerable Prochorus of Pčinja (fig. 3). In this sense, the fresco is seen as the integral element of the holy cult of Saint Prochorus of Pčinja, whose focus are the relics of the Venerable Saint. The fresco was depicted at the time of the monastery's renovation under the Serbian king Milutin, around 1315, and later, it was repainted at the end of the 15<sup>th</sup> century (1488/1489). Today the fresco is located on the south wall of the altar area, unlike the time of king Milutin, when it was located on the south wall of the naos of the church next to the iconostasis. In this paper it is noted that the fresco featuring the Healing of the Paralytic is positioned immediately above the entrance to the area containing the relics of Saint Prochorus of Pčinja and that they were once, with most probability, placed in the arched niche of "arcosolium" below this scene. In regard to this observation, it is concluded that the fresco, thus, bears strong funerary and eschatological symbolism. Analogies from the early Christian art, and Late Medieval Art, especially the Salerno Ivories and the fresco from the Hilandar Monastery, offered in the paper, show that this scene in fact represents an allusion to Salvation and more precisely to Resurrection (fig. 4, 5). Such an explanation of the meaning of the scene is also given by Christian authors.*

НАПОМЕНА: Прилози се налазе на страни 311.

Анђела Гавриловић

ИКОНОГРАФСКО РЕШЕЊЕ И СИМБОЛИЧКА  
КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА ФРЕСКЕ ИСЦЕЉЕЊА РАСЛАБЉЕНОГ  
У БАЊИ ВИТЕЗДИ У КАТОЛИКОНУ МОНАСТИРА  
СВЕТОГ ПРОХОРА ПЧИЊСКОГ (1488/1489)



Сл. 1. Манастир Свети Прохор Пчињски, католикон, поглед на са северо-истока



Сл. 2. Свети Прохор Пчињски, катликон, јужни зид олтара  
(Исцељење раслабљеног; испод у лучној ниши: Свети Прохор Пчињски  
и Свети Роман Слаткопојац)



Сл. 3. Исцељење раслабљеног, Свети Прохор Пчињски



Сл. 4. Исцељење раслабљеног, Хиландар, католикон;  
доњи регистар: Свети Никола, Свети Симеон Мироточиви, Свети Сава Српски  
и краљ Милутин; југозападни травеј наоса



Сл. 5. Исцељење  
раслабљеног  
и Силазак у  
ад, Салернски  
диптих од  
слоноваче